

Josep M. Quintana

**JOAN FUSTER, NICOLAU M. RUBIÓ I JOAN SALES,
UNA RELACIÓ TRIANGULAR**

Amb motiu de les publicacions que s'han programat per a la secció "Joan Fuster i les Illes Balears", Damià Pons i Josefina Salord em demanen que expliqui la relació que van tenir Joan Fuster i Nicolau M. Rubió, a qui anys enrere, vaig dedicar una tesi doctoral, i després d'escorcollar els documents que jo tenia arxivats d'aquella època i l'inventari de la correspondència de l'escriptor de Sueca que custodia la Biblioteca de Catalunya, pens que m'he de referir a la relació triangular que van tenir Fuster, Rubió i l'editor Joan Sales, iniciada per la decisió que va prendre aquest darrer de publicar la novel·la *No ho sap ningú*, de Nicolau M. Rubió.

La novel·la *No ho sap ningú*. L'inici d'una relació

Va ser l'any 1961 quan Rubió publica *No ho sap ningú*. Aleshores tenia setanta anys i aquesta era, en realitat, la primera novel·la extensa que publicava. L'escriptor de caceres i de viatges havia, per tant, decidit treure un text en el qual la imaginació creativa esdevingués fonamental. És cert que els lectors li coneixien una novel·la curta, *Cacera en el no-res* (1954), però la crítica no pensava que aquell home cultivat i pulcre publicés ja cap més llibre. Onze anys més tard, Joan Fuster va escriure que la narració de 1954 no desmereixia la bona traça de l'escriptor, «però tampoc no feia preveure l'excel·lent possibilitat de novel·lista que, poc després, el 1961, es manifestaria en *No ho sap ningú*.»¹ De la publicació, se n'encarregà Joan Sales, que la va incloure a la col·lecció *El Club dels Novel·listes*.² La novel·la fou ben acollida i tingué una crítica absolutament favorable.

Quan vaig escriure la tesi desconeixia el que he deduït ara en conèixer la correspondència triangular entre Fuster, Rubió i Sales: que Rubió va presentar l'original al Premi Sant Jordi 1960, del qual Fuster era membre del jurat. La novel·la no va guanyar però Fuster va trobar que tenia qualitat més que suficient per ser editada i va ser ell qui suggerí la publicació a Sales. Ho veiem clarament per la carta d'aquest a Fuster de 22 de maig de 1961, en què li diu:

---

¹ Joan Fuster, *Literatura catalana contemporània*. Curial, Documents de Cultura. Barcelona, 1972, pàg. 270.

² Nicolau M. Rubió, *No ho sap ningú*. *El Club dels Novel·listes*, volum XIX. Club Editor, S.L. Barcelona, setembre de 1961.

Bravo per la Rodoreda i bravo per tu que m'ho vas dir!³ L'altra [novel·la] que em vas recomanar, *No ho sap ningú* d'en Nicolau Mª Rubió, ja és a cal linotipista component-se.

Així que en tingui exemplars (tots els que han sortit fins ara han estat absorbits pel mercat), t'enviaré els *Germans Karamazov*. Mentrestant t'envio una abraçada.

Poc temps després, el 26 de juliol de de 1961,⁴ Sales escriu a Fuster:

Aquí tenim a punt de tirar la novel·la d'en Rubió Tudurí que ens vas recomanar i que com més la lleigeixo (per mor de corregir-ne proves i contraproves) més m'agrada. Sobretot és un tipus de novel·la que no es feia de fa temps en català; patim d'un excés de genis transcendents, tots kafkes i faulkners; però escriptors simples, clars, humoristes i de bon llegir, que pocs.

I un cop la novel·la és a les llibreries, el 5 de novembre de 1961, Sales escriu a Fuster:⁵

Estimat amic Fuster: Una mica estranyat del teu silenci, que vull interpretar com si estiguessis molt absorbit en la traducció de *La Quarta vigília*, t'escric només per adjuntar-te les còpies de dues cartes, una d'en Ferran de Pol i l'altra d'en Llorenç Villalonga, relatives a *No ho sap ningú*.

Quan facis la crítica per a *Destino* (si no l'has feta encara) recorda el que et vaig dir, o sigui rellegeix la novel·la, no et fiïs de la teva lectura de jurat, ja que l'autor l'ha esmenada moltíssim, suprimint moltes pàgines etc. Fa tot un altre efecte.

No cal dir que, davant de l'èxit que està tenint (he rebut altres cartes encomiàstiques, si bé sense tant de contingut crític, d'en Joan Oliver i molts que tu no coneixes), els del CLUB recordem que a tu et devem l'haver tingut notícia de l'existència d'una novel·la tan bona —sobretot, que “podia” ser tan bona.

La cosa, queda clara. És Fuster el que recomana a Sales la novel·la, que sofreix una sèrie de transformacions respecte del text que va presentar al Premi Sant Jordi i s'acaba publicant a El Club dels Novel·listes. De fet, serà Fuster qui escriurà la primera crítica a *Destino* dins l'apartat “Novelas y cuentos”. Escriu Fuster:⁶

Ahora solo querría detenerme un instante en la consideración de *No ho sap ningú* (El Club dels Novel·listes, 1961) de Nicolau M. Rubió.

De Rubió habíamos podido leer unos cuantos excelentes reportajes africanos — uno de ellos, apasionante, publicado pocos meses atrás: *Viatges i caceres a l'Àfrica negra* (Editorial Juventud, 1960)— y *No ho sap ningú* se beneficia de la experiencia

³ La lloança a la Rodoreda, la fa per *La plaça del Diamant*, que l'escriptora també havia presentat al Premi Sant Jordi 1960 i passà desapercebuda a la majoria del jurat. Més encara Josep Pla, que en formava part, va considerar que l'obra de Rodoreda —presentada amb el títol de *Colometa*— era una novel·leta cursi amb títol de sardana. El cas és que en aquell jurat del premi Sant Jordi, a més de Pla, hi havia també Joan Fuster, que sí que va saber veure l'excepcionalitat de *Colometa*. Segons explica Mercè Ibarz a *Rodoreda, exili i desig*, Fuster va passar la novel·la al jove crític literari Joan Triadú i a l'editor Joan Sales. Sales, també escriptor, va llegir d'una tirada la novel·la de Rodoreda i li va escriure, tot seguit, una carta que ja forma part de la història de la nostra literatura. Gràcies, doncs a Joan Fuster i a Joan Sales, aquestes dues obres van ser publicades l'any 1961.

⁴ Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster: 16240 Sales.

⁵ Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster: 16247 Sales.

⁶ Destino 1270. Barcelona, 9 desembre de 1961. p. 33.

andariego e intelectual que su autor tiene del Continente vecino. Escribir hoy una novela ambientada en África es todo un riesgo. El lector no toleraría al novelista que una tal elección de escenario sirviese únicamente de excusa para entretenerle con exotismos triviales: los problemas que se están ventilando en aquellas tierras nos afectan a todos, en cierto modo, y sería imposible escamotearlos. Por otra parte, lo mismo podría implicar el peligro de derivar la narración hacia el panfleto o el alegato, otro escollo digno de suspicacia. Nicolau M. Rubió ha escrito una novela que, ante todo, quiere “valer” como novela, y que realmente vale: hábil, justa en su “carpintería”, inteligente, pulcra de estilo. Pero, además, la ha construido sobre los datos más vivos y polémicos de una realidad actualísima. ¿Documento? No puedo juzgar hasta qué punto lo es. Sin embargo, la verosimilitud digamos “histórica” de *No ho sap ningú* parece indiscutible. Rubió situa su acción en un poblacho del límite sur del Sahara, donde el conflicto colonial se presenta en la faceta más insignificante, quizá más dramáticamente insignificante. El pequeño grupo de blancos que malvive en aquel lugar son lo menos “colonialista” que quepa imaginarse: gente fracasada, de negocio irrisorio, resignada a enterrarse en un rincón del desierto, junto a la negrada tribal, casi tan víctima como ésta de la inclemencia del sistema y de la Naturaleza. “No servim per altra cosa”, dice uno de ellos: “ara, per això, servim!”. Es “lo que nadie sabe”: la oscura utilidad de estos peones del colonialismo. A su nivel ¿qué sentido tiene la lucha?... Sea como sea, Rubió ha desvelado este aspecto de la cuestión, y lo ha hecho con una novela admirable.

Immediatament, Rubió se'n fa ressò i el 18 de desembre de 1961 escriu a Joan Fuster:⁷

Distingit amic,

Li agraeixo molt l'amable crítica de la novel·la *No ho sap ningú* que vostè ha publicat a *Destino*. Ja li vaig agrair la seva intervenció al temps del Premi Sant Jordi 1960. Tot plegat, fa una doble reconeixença i encara quedo curt.

Li desitjo Bones Festes i el saludo amb sincer afecte...

Unes setmanes després de publicar-se, Maurici Serrahima escrivia unes notes privades força elogioses a Nicolau Rubió.⁸ Alhora, Lluís Ferran de Pol enviava una carta a Sales felicitant-lo per la novel·la que havia decidit publicar. Segons ell, la novel·la era molt interessant, estava escrita amb una gran traça i oferia un desplegament convincent. Ferran de Pol considerava que era una de les novel·les catalanes que es llegeixen amb més gust i creia que mereixia un gran èxit.⁹ De fet, és Sales qui reenvia

---

⁷ Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster 16092 RubioNicolauM.

⁸ La carta està datada el 27 d'octubre de 1961 i diu, entre d'altres coses: «En aquest moment acabo de llegir —quasi de raig— el vostre *No ho sap ningú*, i no em sé estar de felicitar-vos, però molt de debò. Heu escrit una petita obra mestra: petita, perquè de petits es tracta, però magistral, perquè el joc complex que hi aconseguiu arriba, en certs moments, a un grau de perfecció molt rar. I, a més, a una visió profundament humana, no pas únicament del ‘problema’ concret que hi toqueu, sinó del que té el problema humà de per tot arreu i de sempre. Magnífic!»

⁹ La carta de Lluís Ferran de Pol està datada el 18 d'octubre de 1961. Ben al costat dels elogis esmentats, assenyala a l'editor el que ell considera els punts més dèbils del relat, però acaba lloant la novel·la de manera encomiable: «Tant debò ara el públic i la crítica faci cas d'un llibre tan notable, tan original. És un llibre que corre el perill que suposa, en l'estat actual de la nostra crítica, que no s'assembli a altres coses estrangeres que els nostres cultes ases de la ploma llegeixen. De mica en mica arribem a l'absurd que quan més original és un llibre menys eco troba perquè el crític no sap què dir-ne. La bellesa inèdita els desconcerta. Jo espero que aquest no sigui el cas de *No ho sap ningú*. Realment crec que has tingut un gran encert com a editor de llançar un llibre com aquest.»

una còpia de la carta a Rubió amb la ja transcrita de 5 de novembre de 1961,¹⁰ a la qual també n'adjunta una de Llorenç Villalonga, que elogia la novel·la.¹¹

De fet, tota la premsa de l'època en publicà crítiques elogioses. Gaspar Sabater, a *Diario de Mallorca*, considerava que estàvem «davant una novel·la sensacional, una d'aquestes novel·les que fan època.»¹² Miquel Dolç, a *La Vanguardia*, li dedicà un llarg i elogiós article:

Es uno de los testimonios históricos más serios y documentados sobre el tema aludido. (...) Sin el caudal de tantas noticias de carácter social, telúrico y psíquico, personalmente recogidas, no sería posible escribir una novela tan viva y seductora como *No ho sap ningú*. Pero la raíz de este éxito reside en las notables dotes narrativas y en el estilo penetrante y nervioso de Nicolau Maria Rubió.¹³

Joan Fuster publicà també una elogiosa crítica a *Diario de Barcelona*. Per al crític,

El libro revela la indudable madurez del autor, menorquín de nacimiento, barcelonés de adopción, arquitecto, cazador, viajero excepcional, con muchos años de vida intensamente vivida y de provechosas lecturas. Este bagaje y un indudable buen gusto, le permiten moverse entre el humor, la ironía y el reportaje, mediante los que nos ha brindado un libro completamente civilizado y civilizante.¹⁴

També *El Correo Catalán* elogiava la novel·la:

¹⁰ Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster 16247 Sales.

¹¹ Escriu Villalonga: «Li vull dir en poques paraules la meua impressió de lectura de la novel·la *No ho sap ningú*. Un llibre magnífic. // A quants l'he recomanat, els ha convençut plenament. Ja fa massa anys que la novel·lística espanyola viu quasi exclusivament de picaresca o de costumisme castí, rebatejats per alguns sota el nom de *behaviorisme* —pedanteria que em recorda la d'aquell mestre d'escola que es posava a les targetes 'educacionista'. Pensem en la propaganda desorbitada que es féu entorn d'una novel·la tan beneïta com *El Jarama*. Qui, dintre alguns segles, llegís obres com aquesta o com les de Cela, trauria la conseqüència que en la nostra Península sols existia 'poble' en el sentit més pejoratiu; que no teníem, no ja universitats, sinó ni tan sols escoles primàries. Ni cap dona bella o elegant, ni cal dir-ho; en tot cas, 'tías cachondas'. // *No ho sap ningú* representa la reacció contra tals pobreses; la mateixa reacció que fa pocs anys inicià Lampedusa amb una obra també culta, occidental, independent, sense *parti pris*. Alguns han dit que el meu *Bearn* s'assembla a *Il gattopardo*, i anecdòticament no deixa d'haver-hi algunes analogies; però el veritable Lampedusa de les nostres lletres no sóc jo, sinó Nicolau Maria Rubió, el menorquí, que, molt entrat a l'edat madura, se'ns revela de sobte com un gran novel·lista. Ni l'anècdota, ni l'època, ni l'ambient de *No ho sap ningú* no tenen res a veure amb *Il Gattopardo*: tanmateix, la reacció civilitzadora contra la novel·la esperpèntica —jo en diria 'gamberra', amb un castellanisme insubstituïble, resulta evident. Nicolau Maria Rubió sí que ha cursat estudis universitaris. Això no seria dir gaire si aquest gran escriptor menorquí —tan poc conegut, sí, a les Balears— no posseís un temperament literari de primer ordre; però, en el seu cas, allò que la cultura aconsegueix polir i destriar són diamants de molts quirats. La matèria prima de Rubió és la poesia, la gràcia, la intuïció artística, el coneixement de l'home. Ens trobam, doncs, com en el cas de Lampedusa, davant una obra completa que no pertany a cap escola perquè les engloba totes. Una obra clàssica, definitiva. // Que el tema —el conflicte entre blancs i negres al sud del Sahara— és interessant, actual? Sens dubte: és interessant tractat per Rubió. Però així com *No ho sap ningú* no ens recorda pas *La cabana de l'oncle Tom*, si l'autor escrivís demà una novel·la de gàngsters no ens recordaria tampoc cap pel·lícula de l'oest, sinó que ens semblaria igualment interessant i actual. No hi ha res tan vulgar que no pugui ésser ennoblit pel talent, ni tan enlairat que no resulti beneït tractat per una ploma mediocre... // Crec que les terres de llengua catalana, i més encara, tota la Península, acaben de trobar un gran novel·lista.»

¹² Desconec la referència d'aquesta crítica que es reproduí en un text de propaganda sobre el llibre.

¹³ L'article es titula «Una novela sobre el África Negra». El retall del diari figurava entre els papers de Rubió. No he pogut conèixer la referència exacta de quan va publicar-se.

¹⁴ *Diario de Barcelona*, 9 de febrer de 1962.

La novela de Nicolau Mª Rubió tiene una nota constante y destacada, de principio a fin: un aliento del más exquisito humor, que cautiva desde el primer capítulo (...) El escritor ha sabido crear a lo largo de la trama, un cierto clima de suspense, y el lector no puede menos que esperar que algo grave suceda, cuando en realidad descubre luego que lo adecuado es que no suceda nada grave.¹⁵

A la correspondència entre Sales i Fuster hi ha una darrera carta, datada el 14 de novembre de 1961. Li diu:¹⁶

Amic Fuster: T'adjunto un altre comentari que acabo de rebre a *No ho sap ningú*. Aquest és de l'Oliver.

També t'adjunto una bibliografia sumària d'en Rubió, per si t'interessa documentar un xic més el teu comentari (És en francès, perquè l'he feta per a *Gallimard*, que a través del seu agent literari a Barcelona, s'interessa per *No ho sap ningú*...¹⁷

L'intent de Fuster perquè Rubió publiqui a *Cara i Creu*

Més enllà d'Edicions 62, que fou la primera editorial en català de la postguerra concebuda i planificada amb criteris fonamentalment empresarials, que s'inaugurà amb *Nosaltres els valencians* de Joan Fuster, Vicent Simbor¹⁸ ens diu que, ja sota la direcció literària de Josep M. Castellet, trobem dues col·leccions més d'assaig: *Cara i Creu*, d'orientació més deliberativa, i *L'Escorpí*, més divulgativa. Val a dir que la primera provenia d'un projecte editorial anterior, A.C. (o Edicions d'Aportació Catalana), on Joan Fuster va publicar *Diccionari per a ociosos* el 1964 per a inaugurar, precisament, la sèrie *Cara i Creu*. No debades, Fuster era el director literari de l'editorial i n'havia estat un dels principals promotors al costat d'un grup d'emprenedors barcelonins.

Doncs bé, és precisament l'any 1964, concretament el 18 d'agost, que Joan Fuster es dirigeix a Nicolau Rubió per demanar-li un text per publicar a la col·lecció

---

¹⁵ *El Correo Catalán*, 7 d'octubre de 1961.

¹⁶ Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster 16249 Sales.

¹⁷ Escriu Joan Oliver: «Acabo de llegir *No ho sap ningú*, de Nicolau M. Rubió. La novel·la es llegeix amb interès i, millor encara, amb complaença. Potser, en certs paratges, l'autor calla de seguida després d'insinuar, aconsellat per la cautela —cosa ben explicable—. La prosa és excel·lent, d'una normalitat perfecta, cosa ben poc comuna entre nosaltres. Tot hi és intel·ligent i de bon gust. L'exotisme i la roent actualitat del tema són també d'un gran valor, mèrits indiscutibles d'aquest llibre civilitzat, europeu... encara que l'acció passi a l'Àfrica! Abunden les escenes reeixides: impressionen, per exemple, les descripcions de l'arribada dels ramats del desert i de llur partida espectacular i pintoresca, amb el reietó i el missioner gronxant-se damunt el camell. Hi ha autenticitat en el moviment i el color, composició ben proporcionada, notes d'una gran agudesa o d'una ironia justíssimes. Entre els tipus més ben traçats i més treballats jo assenyalaria el del 'patriota' Charles. També és admirable l'eficàcia —la senzilla traça— amb què l'autor ens suggereix l'atmosfera, la sensació de l'indret, amb el sol total o les nits enormes. El desenllaç té emoció i una grandesa sense èmfasi, una mica escèptica, com cal. Es tracta d'una novel·la emparentada en certs aspectes amb *Érem quatre*, d'en Ferran de Pol, d'un tipus i d'un esperit dels que més convenen, avui, a la literatura catalana.»

Joan Oliver feu també una lloança de l'obra de Rubió. En aquest cas a *Serra d'Or*, alhora que expressava el seu desconcert davant el poc eco que l'obra semblava tenir entre els lectors catalans.

¹⁸ Vicent Simbor Roig, *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*, Publicacions de la Universitat de València, 2012.

que ell dirigeix. Aquest cop ho fa després de la informació que ha rebut de Jaume Miravittles.¹⁹

Benvolgut amic:

Jaume Miravittles em diu que us ha mig compromès per donar-nos un original destinat a la col·lecció “Cara i Creu”, petita aventura editorial que projecten uns quants amics. No cal dir que tots estarem ben contents si realment ens ajudàveu amb la vostra col·laboració. La idea és publicar un tipus de llibre “normal” —en temes i extensió—, amb la major amplitud de criteri, i preferentment (no exclusivament) del gènere “assaig”. Com que, d’alguna manera, jo hi jugo el paper d’“assessor literari”, em convindria saber exactament quina és la vostra disposició respecte al particular. Les informacions que per carta em dona Miravittles són vagues. ¿Voldríeu precisar-me-les?

Confio que En Miravittles us haurà explicat quines són les persones, les intencions i les esperances que constitueixen aquest grup editorial. Això m’eximirà d’estendre’m en detalls sobre el particular. La iniciativa està en marxa, i ara estructurarem el “programa” de la primera etapa. Per aquesta raó, precisament, ens caldria, de part vostra, una indicació concreta a propòsit del llibre que ens voldríeu proporcionar: caràcter de l’obra, extensió aproximada, data en què ens la lliuràrieu, condicions econòmiques, etc. Parleu-me’n amb la més absoluta llibertat.

I perdoneu si us plantejo la qüestió d’una manera tan expeditiva. Parteixo de la base —no sé si certa— que vós heu assentit a la petició de Miravittles.

Amb la confiança de rebre notícies vostres, us saluda ben cordialment.

Nicolau Rubió li respon el 22 d’agost de 1964,²⁰ i és en aquesta carta on li parla de l’assaig que va publicar a París el 1945 amb el títol de *La Patrie Latine*,²¹ però Rubió no veu clar que s’editi aquesta obra sense que novament pugui treballar-la. I aprofita alhora per demanar-li si li pot oferir algun altre text:

Benvolgut amic:

Estic content de la vostra carta i de col·laborar a “Cara i Creu”. L’amic Miravittles, després d’haver llegit *La Patrie Latine* que vaig publicar en francès vint anys enrere, la troba del seu gust. És un assaig, al qual les nostres terres són situades en l’òrbita de l’evolució de l’antic món llatí i menys en la del determinisme estrictament peninsular. Fins ací la “cara”. La “creu” és que aquest text hauria de ser refet, que en la nova forma que m’imagino seria difícilment publicable en l’actualitat i que, a més, ara no tinc temps d’ocupar-me’n.

¿Puc donar-vos alguna altra cosa? Voldria que em preciséssiu la quantitat de pàgines (fulls holandesos a doble espai) que caldrien. Les condicions econòmiques de “Cara i Creu” seran les meves.

Estaré absent de Barcelona durant tres o quatre setmanes; però el 29 proper hi faré una passada. Si trobo carta vostra, que em doni la dada que us demano, potser us podré respondre amb la solució.

Us saluda ben afectuosament,
Nicolau Rubió.

El 30 d’agost de 1964 Fuster respon a Rubió:²²

¹⁹ Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster 16093 RubioNicolauM.

²⁰ Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster 16094 RubioNicolauM.

²¹ *La Patrie Latine*, La Nouvelle Édition. Paris 1945.

²² Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster 16095 RubioNicolauM.

Benvolgut amic:

Moltes gràcies per la vostra carta. Em faig perfectament càrrec de la “cara” i de la “creu” que presentaria una reedició de *La Patrie Latine* en català. No conec aquest llibre vostre, i la idea de publicar-lo fou cosa d’En Miravittles. Jo, tanmateix, us plantejava la nostra demanda editorial en uns temes més elàstics i lliures: un original vostre, i res més. El nostre projecte, de moment, és endegar “Cara i creu” com una col·lecció preferentment dedicada a l’assaig i gèneres similars (viatges, història, sociologia, etc.). (I perdoneu la frivolitat de qualificar de “gèneres similars” a l’assaig disciplines tan barbudes com la història i la sociologia: em referia, ara, a la manera literària d’exposar els temes). El tipus de volum previst seria el normal: dues-centes pàgines impreses (posem-hi uns altres tants fulls holandesos a doble espai), però sense massa rigor en els límits. L’únic que ens interessa de debò és facilitar al nostre públic lector llibres amb un mínim d’atractiu “intel·lectual” o merament “literari”. Entre els títols que tenim en perspectiva, hi ha la reedició de *Les bonhomies* de Carner (que no és ben bé un llibre d’“assaig”... ¿o sí?) i la correspondència Maragall-Pijoan, un estudi de la demografia dels Països Catalans i un reportatge sobre l’Àfrica descolonitzada... Com veureu, hi caben moltes coses en aquest cistell. N’esperem una de vostra. Ja em direu quina.

Lamento no poder haver-vos contestat abans. Les vostres notícies, encara que tardin, seran cordialíssimament rebudes.

Ben vostre,

La cosa no anirà a bon port, com veurem per la carta de resposta de Nicolau Rubió a Joan Fuster signada el 8 d’octubre 1964,²³ la qual, però té la virtut de parlar-nos d’altres textos que Rubió té escrits. Diu:

Benvolgut amic:

He llegit, a la meua tornada a Barcelona, la vostra amable carta de 30 Agost. Us agraeixo l’atenció i les precisions que em doneu.

Entretant, hem parlat amb en Miravittles, i estic esforçant-me a donar a *La Patrie Latine*, convertida en *El record de la Pàtria Llatina*, una forma convenient.

D’altres temes, per a més tard, podrien ser: reedició del *Sahara Niger* i també un recull de quatre narracions “viscudes” —del 1940 al 1945: èxode de París, “visió” literària dels “llatins” sota l’ocupació, diari objectiu des del 6 juny de 1944 (desembarc a Normandia) fins a l’arribada dels aliats a París, i, quart, el meu retorn a Barcelona amb Josep Mª Sert, que venia a morir-hi.

Seguirem en contacte, i, entretant, us saludo ben afectuosament.

A l’arxiu no consta la resposta de Fuster a Rubió (que deuria estar datada el 4 de novembre), però és evident que es va escriure perquè aquest s’hi refereix en la que li adreça el 19 de desembre de 1964:²⁴

Benvolgut amic:

Corresponc amb molt de gust a la vostra carta del 4. Us felicito i no tinc noves d’en Miravittles. Havent insistit en donar-me *La Pàtria Llatina*, estic esforçant-me a refer-ne les pàgines finals. Així, la publicació de les quatre narracions —“40, 41, 42, 43, 44, 45”, que tinc escrites, en forma potser no definitiva— passa a segon terme.

I aprofita la carta per dir-li que

---

²³ Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster 16096 RubioNicolauM.

²⁴ Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster 16097 RubioNicolauM.

Crec que els amics Ortínez us van passar un volumet de la meva traducció de Montaigne. Us agrairé que, quan us sigui possible, me'l feu tornar.

Rebeu les meves felicitacions per Nadal i els meus vots de prosperitat per a l'Any 1965.

Ben cordialment vostre,
Nicolau Rubió.²⁵

El propòsit de Fuster no va, doncs, reeixir, ja que Cara i Creu no publicà *La Pàtria Llatina* ni cap dels textos que li suggeria Rubió. De fet, a la correspondència que he consultat només hi trobem dues cartes més, les dues de cortesia. Una és del 9 de gener de 1965:²⁶

Benvolgut amic:

Va arribar-me el vostre *Diccionari per a ociosos*. Moltes gràcies. Viu, clar i ben pensat, a més de divers. El llegeixo a bocins; com són llegits els diccionaris. Hi esmerço els meus ocis, però llavors, ja no són ocis. Potser sí que falta la definició de l'oci al vostre diccionari.

En tot cas, us felicito —i també per “Cara i Creu”, molt ben presentada.

El “meu” Montaigne, que retornàreu tan a temps, encara és a casa els amics Ortínez. Al vell Michel no li va agradar mai de viatjar massa de pressa.

Bon any, i records afectuosos.
Nicolau Rubió.

I la darrera és d'11 d'octubre de 1972:²⁷

Distingit amic,

Tard, per culpa de massa vacances que he fet, li dono les gràcies per les referències amables que fa, als meus escrits, en la seva excel·lent *Literatura Catalana Contemporània*. El felicito per la resta d'aquest llibre. Hi trobo ben agermanades, una copiosa i certa informació i una perspicàcia crítica admirable.

Gràcies, novament, per la seva atenció.

Seu bon amic,
Nicolau Rubió.

La Pàtria Llatina i Llatins en Servitud

Quan vaig decidir escriure la meva tesi doctoral sobre Nicolau M. Rubió i Tudurí, que es publicà un temps després de l'arribada a la Universitat Autònoma de Barcelona,²⁸ desconeixia aquesta correspondència entre Fuster i Rubió, i he de dir que, d'entre tots els treballs d'assaig que havia publicat, em va interessar molt *La Patrie Latine*, de la qual només disposàvem de l'edició francesa publicada a París.

---

²⁵ Escrit en llapis, al peu de la carta hi ha tres notes escrites per Rubió: «1. Enviar un volum. 2. Telf. dient que Miravittles és a USA. 3. Telf. Sra. Ortínez preguntant “Montaigne”.»

²⁶ Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster 16098 RubioNicolauM.

²⁷ Biblioteca de Catalunya. Correspondència Joan Fuster 16099 RubioNicolauM.

²⁸ *Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1891-1981) Literatura i pensament*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2002.

La Patrie Latine no és exactament un llibre d'història. No és, doncs —o no és tan sols—, el producte d'un investigador que aporta els seus coneixements i les seves investigacions per a donar raó d'un poble concret o del conjunt de pobles que ocupen una part del continent europeu i que encerclen una mar, en aquest cas la Mediterrània. *La Patrie Latine* és més aviat un assaig que Nicolau M. Rubió fa precisament entorn d'aquesta mar. Estam, doncs, davant una reflexió al llarg de la qual l'autor malda per interpretar una sèrie de fets històrics que, esdevinguts a la Mediterrània, han acabat convertint aquesta mar en la "pàtria comuna" de tot un conjunt de pobles europeus. Rubió se serveix, naturalment, de la història i dels historiadors, però ell elabora una teoria pròpia entorn d'aquesta mar en un assaig al llarg del qual explica el perquè d'una "pàtria marítima", que engloba en un projecte comú els pobles que la circumden, fins al punt de produir una mena d'unitat superior: aquesta *pàtria llatina* que ell ha decidit explicar i també interpretar.

La Patrie Latine és, en efecte, un text on Rubió exposa la seva visió d'Europa vista des de la llatinitat, un concepte aquest que, partint de l'element grec, es confon amb el romà i forma una sola civilització, que, un cop empeltada al tronc indígena d'occident, dona origen a un esperit particular, el que ell denomina "esperit llatí". Per a Rubió, doncs, la pàtria és la llatinitat: una manera d'entendre la vida, una manera de ser de la gent, dels pobles assentats a la vora del *Mare Nostrum*, els quals, amb vint-i-cinc segles d'història —ja que els seus orígens es remunten a la presa de consciència d'una mar comuna—, han mantingut una cohesió i unes afinitats que d'alguna manera han pervingut fins als nostres dies.

He de reconèixer d'entrada que la tesi mediterranista que Rubió exposa a *La Patrie Latine* em va sorprendre fortament, i això malgrat que comportava, com he dit, una interpretació possiblement esbiaixada i subjectiva de la història d'Europa. Com també em va interessar descobrir les fonts d'on Rubió havia begut, les quals em van permetre esbrinar la seva relació —desconeguda fins aleshores— amb l'entorn dels *Cahiers du Sud* de Marsella,²⁹ amb *L'Académie Méditerranéenne* de Niça, fundada l'any 1926, i també amb els intel·lectuals francesos que forjaren aquestes institucions a les quals vaig arribar escorcollant, no sols els seus escrits, sinó també la seva biblioteca particular, on vaig trobar alguns dels llibres en què, sens dubte, va inspirar-se.

Dic això perquè Rubió s'adscriu a un moviment mediterranista que gira entorn d'aquest arc litoral que abraça Catalunya, Occitània i Itàlia, fins a Sicília, que inclou també les illes de Còrsega, Sardenya i les Balears, naturalment, el qual troba igualment acollida en diversos treballs que es publiquen durant els anys trenta i fins ben entrats els quaranta a la revista *Cahiers du Sud* de Marsella. De fet, els contactes de Nicolau M. Rubió amb l'editorial que publicava l'esmentada revista són evidents: el 1936 és aquesta editorial la que li edita un llibre tan interessant com desconegut avui del gran públic com *Le Réveil de l'Afrique*. I és dos anys després, concretament el mes de febrer de 1938, quan Rubió publica —aquest cop a la revista— un article el títol del qual recull

---

²⁹ *Cahiers du Sud. Poesie, Critique. Philosophie* fou una revista publicada per *Les Cahiers du Sud*, a Marsella entre el 1925 i el 1966. Els anys trenta i quaranta estava dirigida per Jean Ballard, a qui també citarà Rubió de manera reiterada en el seu assaig *La Patrie Latine* (Paris 1945).

admirablement les seves tres obsessions intel·lectuals: *La Catalogne, La Méditerranée et l'Afrique*.³⁰

Durant el procés d'investigació, després que Margarita Rubió de Rispal, neboda de Nicolau Rubió, que custodiava els papers dels seu oncle, m'obrí les portes de casa seva i vaig poder llegir, un per un, els originals que s'havien conservat, així com també cartes i notes que el mateix Rubió havia escrit al llarg de la seva vida, també vaig trobar els textos mecanoscrits que Rubió esmenta a Fuster en una de les cartes transcrites, però que, finalment, no es van publicar.

D'entrada vaig decidir que traduiria del francès *La Patrie Latine*, amb el subtítol que duia l'original: *La pàtria llatina. De la Mediterrània a Amèrica*, i un cop acabada la feina —poc sabia aleshores que Rubió hauria volgut retocar el text de 1945, com he vist ara per la correspondència que va mantenir amb Fuster—, vaig suggerir al pare Massot la publicació de l'obra. Acceptada la proposta, va veure la llum el 2006, en una edició conjunta de l'Institut Menorquí d'Estudis i de Publicacions de l'Abadia de Montserrat, a la col·lecció Biblioteca Serra d'Or, amb una introducció feta per mi.

Mentre treballava en la traducció de *La Patrie Latine*, Damià Pons, que dirigia la col·lecció Temps Obert, que editava Lleonard Muntaner, em demanà que preparés per a ser editats alguns dels textos que més m'havien corprès de l'obra inèdita de Rubió. Escrits tots en francès, en vaig fer la traducció al català i aquests es van publicar, també el 2006, per l'editorial esmentada amb el títol de *Llatins en servitud. París 1940-1944*, amb la col·laboració de la Fundació Nicolau M. Rubió i Tudurí i de l'Institut Menorquí d'Estudis.

Latins en servitude (com ell l'havia titulat en francès) és un text en el qual Rubió pren nota d'algunes experiències viscudes durant el París ocupat pels alemanys. No oblidem que, per a tot aquest sector liberal i europeista d'intel·lectuals en el qual hem de situar Rubió i Tudurí, la guerra espanyola significà un esquinçament interior considerable. Tots ells —independentment de les circumstàncies personals de cadascú— quedaren en una posició difícil. I Rubió, com tants altres catalans, en veure que el seu món liberal i cosmopolita —aquest món que ell somiava dintre d'una Espanya pràcticament federal— desapareixia, s'exilià a París.³¹ Fou l'any 1937 quan prengué de manera definitiva la decisió d'abandonar Catalunya, després de considerar

---

³⁰ L'article, que ocupa cinc pàgines sense numerar de la revista, porta com a subtítol *Message catalan*.

³¹ Josep Benet ha explicat les conseqüències provocades pel final de la guerra i la victòria del general Franco i, més en concret, de l'exili que comportà en un considerable nombre de persones. Es calcula —diu— que des de Catalunya passaren a França unes 450.000 persones, entre combatents i civils, el 36% de les quals eren catalanes. Mig any després, la meitat aproximadament tornaren a Espanya. Uns 65.000 catalans continuaren a l'exili. La societat catalana, entre morts i exiliats, havia perdut unes 125.000 persones.

Amb aquest exili, Catalunya perdé una bona part dels seus quadres dirigents, polítics, socials i culturals. Benet cita els més destacables i fa referència a les personalitats que també s'exiliaren del País Valencià i les Illes Balears, entre les quals recorda els noms de Gabriel Alomar, Antoni Maria Sbert, Baltasar Samper, Ignasi Ferratjans, Francesc de S. Aguiló, Pere Oliver i Domenge, Bernat Jofre, Àngel Palerm, Joan Mascaró, Vicenç Guarnier, Estanislau Ruiz Ponseti i els germans Marià i Nicolau Rubió i Tudurí. Vegeu Josep Benet, «1939: Any zero» a *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, volum 10, *La Llarga Postguerra 1939-1960*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1997, pàgs: 67 i següents.

que el futur implicava una imminent i inevitable africanització d'Espanya.³² Però tot i aquest esquinçament a què acab de fer referència, Rubió, allunyat d'una Catalunya dirigida per revolucionaris, va mantenir el seu compromís ideològic, com pot observar-se llegint els seus articles publicats als diaris de la Barcelona republicana (i també els publicats a la premsa internacional), la qual cosa demostra —com ha destacat Isidre Molas—³³ una posició de principi, encara que sigui en desacord amb l'evolució de l'ambient dominant a la Catalunya lleial.³⁴

Durant els anys de París, ben al costat d'una considerable tasca periodística, que comportarà la publicació de nombrosos articles a *Última Hora* i *La Humanitat*, de Barcelona, i a *La Tribune des Nations*, de París, Rubió durà a terme una intensa activitat intel·lectual: farà traduccions del teatre clàssic espanyol al francès (sobretot de Tirso de Molina), i escriurà alguns dietaris de caràcter personal, *Latins en servitude* (1941-1945), *Exode. De Paris à Soings-en-Sologne et retour du 11 juin au 5 juillet 1940* (1940) i *Campanya de França* (1944), únic escrit originàriament en català.

No ens estranyem, doncs, que Rubió, en veure com les tropes alemanyes ocupaven França, sentís un sentiment de servitud. De fet, aquest és també el sentiment que sentiren d'altres autors, com Jean Guéhenno, que deixà en el seu diari aquesta anotació datada el 12 de desembre de 1941:

L'opinion, il y a un an, molle et lâche, était prête à tout. Vichy et Berlin ont si bien fait ensemble que le pays tout entier a désormais le sentiment de sa servitude.³⁵

Rubió és, doncs, a París quan tot això succeeix i experimenta aquest mateix sentiment de què parla Guéhenno. En realitat, tenim poques notícies de la vida de Rubió aquests anys, bàsicament les notes que ell va deixar escrites en els textos memorialístics a què he fet referència i, especialment, les que conté aquest text mecanografiat que ocupa vint-i-un fulls, amb el títol, precisament, de *Latins en servitude*. Són unes notes en forma de diari personal que s'inicien a finals d'octubre de 1940, quan el país, en paraules de Pétain, havia entrat “*dans la voie de la collaboration*”, i acaba el 24 d'agost de 1944, precisament el dia en què el general Léclerc entrava victoriós a París al capdavant de les tropes aliades. Són unes notes curtes que no tenien la pretensió de ser publicades i tampoc de constituir un diari en el sentit més habitual del terme. Tanmateix, resulten força interessants perquè reflecteixen ja tota aquesta idea de la llatinitat, tots aquests sentiments que Rubió expressarà uns anys més tard a *La Patrie latine*, que Joan Fuster va voler publicar a Cara i Creu però que no van veure la llum fins al 2006. Estam, doncs, davant un text personal, sense pretensions, que ens resulta,

---

³² Rubió defensa aquesta tesi a *Le reveil de l'Afrique*, i també en el seu article «Una nova africanització d'Espanya», *Nova Ibèrica*, 1 (gener 1937), full 21, s.n.

³³ Isidre Molas/Josep Bosch, «La posició de Rubió i Tudurí davant del món social i polític de la seva època», a *Nicolau Maria Rubió i Tudurí*, Ajuntament de Barcelona, pàg. 63.

³⁴ Aquest desacord amb la “Catalunya lleial” es troba molt clarament expressat a l'obra de Marià Rubió i Tudurí, *Barcelona 1936-1939*, traduïda i anotada per Josep Massot i Muntaner, i publicada el 2002 per les Publicacions de l'Abadia de Montserrat i l'Institut Menorquí d'Estudis. L'original mecanografiat, tot i que porta aquest títol a la coberta, està datat a París el mes d'agost de 1938 i es pot consultar a la Biblioteca Rubió i Tudurí de Maó.

³⁵ Jean Guéhenno, *Journal des années noires*, Gallimard, Folio, París 1973, pàg. 222.

però, força interessant i corprenedor. Com al segle V, com al 1870, els “bàrbars del nord” havien estès un cop més la foscor germànica sobre la llum daurada i llatina de la mediterrània. I Rubió se sent buit, trist i profundament aclaparat.

El llibre, doncs, que acabà publicant-se sota el títol de *Llatins en servitud*, el 2006 per Lleonard Muntaner, editor, conté de fet tots els textos a què Rubió es refereix a la correspondència amb Fuster: *Llatins en servitud. París 1940-1944*; *Èxode. De París a Soings-en Sologne i retorn, de l'11 de juny al 3 de juliol de 1940*; *Campanya de França, 1944*; i *Darrer viatge de Josep Maria Sert de París a Barcelona*.